

תוכן העניינים

יא	הערה על התעתיק
יג	תודות
1	הקדמה: התנועה של פתהוללה גולן
15	מבוא: האסלאם בטורקיה
25	פרק א: שורשיה האידיאולוגיים של תנועתו של גולן
25	חייו ודעותיו של בדיאוזאמן סאיט נורסי
33	חשיפתו של נורסי למדע
36	חינוך והשכלה
38	המעבר לאיסטנבול
39	יחסו של נורסי לחוקה ול"טורקים הצעירים"
42	איסטנבול פעם שנייה
45	סאיט החדש
47	היחס לפוליטיקה ולערכי המערב
49	כתיבתו של נורסי
53	סאיט השלישי
56	ייסוד תנועת הנורג'ז
59	נורסי כמנהיג וכמדריך
60	מבנה התנועה
61	הסובלנות אצל נורסי
66	הרקע הנורג'זאי של התנועה הגולנית
68	מה בין גולן לנורסי
72	ההבדלים בין גולן לנורסי וממשיכיו

80	פרק ב: פתהוללה גולן
80	ילדותו
84	השכלתו
88	שירותו הצבאי
89	חיי האזרחות והקמת התנועה
99	המעבר לזירה הציבורית
102	מפגשים
102	פוליטיקאים
105	מערכת היחסים של גולן עם האסלאם הפוליטי
108	הצבא
116	תגובתו של גולן
120	הקשר לארצות הברית
125	תגובת הפוליטיקאים
129	פרק ג: דעותיו של גולן בנושאי חברה ומוסר
130	אמונה
130	אהבה
134	אהבת האל
136	אלטרואיזם
138	סלחנות
139	צניעות
140	שמירת הלשון
141	שמירת סודות
142	סובלנות
148	חברות ונדיבות
149	חברה ומוסר אצל גולן
152	פרק ד: התנועה של פתהוללה גולן
152	תולדות התנועה של גולן ומבניה
158	הכינוי לתנועה
160	עקרונות התנועה
162	חינוך ותרבות
162	חינוך
167	תרבות
169	המימון
171	תקשורת

174	גולן – מנהיג של תנועה דתית
176	התפיסה הדתית של התנועה הגולנית
177	גולן מול העלמא ומנהיגי קבוצות מוסלמיות אחרות
180	היחס לסופיות
181	זהות לאומית-טורקית ופאן-טורקיזם
185	יחסו של גולן למדע
187	היחס לנשים
191	היחס לפוליטיקה
196	ההתנגדות לתנועה

פרק ה: הדיאלוג

198	
199	הדיאלוג כחלק מחובת האסלאם
202	הסובלנות בשירות הדיאלוג
204	האסלאם כדת סובלנית וסובלנות באסלאם
204	האסלאם כדת סובלנית
205	סובלנות והיחס ללא-מוסלמים
210	סובלנות בקשר בין דת למדינה
211	אסלאם, דמוקרטיה והמערכת הפוליטית
215	האסלאם מול המערב ודתות אחרות
221	דיאלוג כמאפיין טורקי
221	דיאלוג כמאבק רוחני
222	טרור וסובלנות
222	הסבריו של גולן לטרור
225	הטרור של בן לאדן
228	המטרה האמיתית של הג'יהאד
230	הניגוד בין האסלאם לטרור
232	פעילות ומפגשים בין-דתיים
235	יהודים
239	נוצרים

פרק ו: הדיון בדמותו של גולן בציבוריות הטורקית עד להפיכה

241	והיחסים עם AKP
259	הקשר לארדואן
263	הסיבות להתדרדרות היחסים

פרק ז: ניסיון ההפיכה של יולי 2016 והשפעותיו על החברה

269	הטורקית
271	מי עמד מאחורי ההפיכה?
280	חשודים אחרים
287	דיון ומסקנות
298	שמות ומונחים
298	אישים
302	מפלגות
304	מושגים ומונחים כלליים
307	רשימת המקורות
307	מקורות ראשוניים
307	מסמכים
309	תקשורת, עיתונות וסוכנויות ידיעות
310	אינטרנט
310	ראיונות
311	כתבים של גולן
313	פרסומים בטורקית
317	פרסומים בעברית
318	פרסומים בשפות אירופיות
335	מפתח שמות אישים
339	מפתח שמות מקומות
343	מפתח עניינים

דיון ומסקנות

התנועה של גולן היא תנועה עצמאית וחדשנית, שאין לה מקבילה היסטורית בטורקיה. העומד בראש תנועה ייחודית זו הוא פתהוללה גולן. פתהוללה גולן הוא איש דת, נצר למשפחה ששורשיה הדתיים עמוקים. בגיל צעיר נחשף לכתביו של נורסי ואף היה חלק מתנועת הנורג'ז בשלב מאוחר יותר. שירותו הצבאי סייע לו לגבש תפיסת עולם לאומית וחברתית. מאמצע שנות השישים, כשפרש מתנועת הנורג'ז, לא הגדיר עוד גולן את עצמו או את תנועתו "סופים". אמנם התנועה מושתתת על תורתו של נורסי, אם כי גולן נטה להתכחש לעוצמת ההשפעה של נורסי עליו, אך היא אינה סופית ואינה "נורג'זאית". הסברה הנכונה ביותר היא שתנועתו של גולן נשענת על עקרונות סופיים, אך אינה נחשבת סופית. גולן תופס את הסופיות כמסורת תיאולוגית-אידיאולוגית ופחות מוסדית. אפשר אפוא לטעון שגולן הוא "סופי בדרכו שלו". במילים אחרות, הוא יצר שילוב אחר, חדש, של סופיות בשילוב עם עקרונות אחרים, והדבר מאפשר לו להיות סופי (להישען על רעיונות סופיים) ולא להיות סופי בו-זמנית, דהיינו ליצור לעצמו קבוצה בעלת אוריינטציה ניאוסופית נפרדת. הרצון להתרחק מכל הגדרה "מסדרית" שהיא נובע אצל גולן בראש ובראשונה מן הצורך שלא להתבדל. מסדר יהיה משום בידול, לא רק בין דתיים לחילוניים, אלא גם, ואולי בעיקר, בין הדתיים לבין עצמם. נוסף על כך, גולן מדגיש שמכיוון שהמסדרים אסורים על פי החוק, אין בכוונתו לקחת חלק בארגון כזה ועל אחת כמה וכמה לעמוד בעצמו בראש מסדר. גולן מוכן לפיכך להכיר בתנועתו כתנועה, אך בשום אופן לא כארגון. לדברי גולן, המבקש לגיטימציה רחבה לאידיאולוגיה שלו, כל בידול ירחיק ממנו ומתנועתו לגיטימציה שכוז. גם כשהוא מגדיר את קבוצתו "תנועה", הוא מתכוון לתנועה רוחנית-פילוסופית ולא לתנועה במובן של ארגון או גוף.

העיקרון המרכזי בתנועתו של גולן הוא שילוב הדת בחיי החברה. גולן תומך ברפורמות הכמאליסטיות ויוצא נגד האסלאם הפוליטי. לדבריו, הוא אינו מעוניין במשטר דתי, אלא במשטר חילוני שיתיר חופש אישי גם בענייני אמונה.

גולן תומך בהדרת הדת מהזירה המדינית-ציבורית, אך בשום אופן לא מהזירה החברתית-תרבותית-רוחנית. לטענתו, אפשר להדיר את הדת, אך אין להדיר את המוסלמים, כלומר את המאמינים, מהזירה המדינית. הוא עושה בהקשר זה הבחנה חדה בין האסלאם לפוליטיקה; כשהאסלאם נתפס כתנועה פוליטית או כאמצעי שליטה או ממשל, נגרם לו נזק רב, כיוון שאז עולה אפשרות להתנגד לאסלאם. זאת ועוד, כשהאסלאם מעורב בפוליטיקה נוצרת התבדלות, ואילו גולן מאמין שאין כל מקום לבדלנות או להתבדלות בחיי המוסלמי המאמין.

גולן רואה באסלאם כלי לשיפור פניה של החברה, לעיצוב הדור הבא ("דור הזהב"). פעולה זו אפשרית באמצעות מתן פירוש לאסלאם ביחס לאתגרי המודרנה. ניתן לכנות זאת בשם "אסלאם סוציו-תרבותי". פירושים אלה עולים בכנסים העוסקים ב"פלטפורמת אבנט": הדיונים המתקיימים בהם והקשורים בדת הם מסוג הדיונים שעוסקים בחיי הדת מול החיים המודרניים, שהם מנת חלקו של כל מאמין באשר הוא. "פלטפורמת אבנט" מאפשרת דיונים בנושאים אשר הם בגדר טאבו בחברה הדתית הטורקית, כל זה מתוך הכרה בצורך הקולקטיבי להתמודד מול אתגרי הזמן. הדברים קשורים ליחס של גולן ותנועתו למערב ולעולם החוץ-אסלאמי והחוץ-טורקי. גולן אינו מעוניין בחיקוי המערב אלא ב"דינמיקת הניצול" שלו, דהיינו אימוץ כל ערך חיובי שהמערב, ובכלל זה הטכנולוגיה והמדע, מציעים, ונטישת כל ערך שלילי או מנוגד לאסלאם. דווקא גישה זו היא מפתח לדיאלוג הבין-דתי, שכן השימוש בכלים מערביים יוצר קרבה בין המזרח למערב ובין חילוניים לדתיים, על כן, לדברי גולן, יש לטפח ערכים אלו, גם אם, כאמור, בזהירות רבה. חולשת האסלאם ונחיתותו, לתפיסת המערב, הנן תוצאה של בורות ובדלנות אקדמית-חינוכית. מכיוון שבקרוב השכבה הדתית יש נטייה להתעלם במתכוון מכל ערך הקשור במערב, נותרה בורות בקרב המאמינים. כך, לא זו בלבד שאינם יכולים לקחת חלק בעולם הגלובלי ולהתקדם בקצב התפתחותו, הם גם אינם מצליחים להשיב על שאלות אמוניות שהזמן מעמיד בפניהם.

גם הרפורמות החינוכיות של גולן, שילוב מדעי הדת והמדעים המודרניים, הם חלק מתפיסה זו. דווקא המדעים הפוזיטיביסטיים הם שיחזקו את הדת, במקום להחלישה כבעבר. כשגולן מתייחס למדע, לספרות או לפילוסופיה המערביים, הוא מדגיש שבכל אלו מתגלמת האלוהות. הכלים המערביים והתורות המערביות הם שיסייעו למאמין להכיר טוב יותר את האל ואת הבריאה. גם ביחס לכלכלה, ללאומיות או לכל היבט כללי אחר, גולן תמיד יוצא מנקודת מוצא דתית. כאשר תמך, למשל, ברפורמות של אוזל לכינון כלכלה ליברלית על חשבון הכלכלה המדינית-לאומית ששקעה, הוא עשה זאת כדי לאפשר העלאת מודעות דתית.

כך למשל, הארגונים הכלכליים של תנועתנו, כמו הקרנות והאיגודים של אנשי העסקים, נרתמים למאמץ הרוחני של גולן ועוסקים בהקמה ותחזוק של בתי ספר וארגוני צדקה. כל זה יוצר חלופה חשובה למוסדות המדינה, לבתי הספר ולהשקפה המדינית-חברתית בתוך טורקיה.

מבחינה חברתית, גולן מתייחס לפרט ולחברה באותם מושגים, כשהכול מתקשר לדת ולרוח. הוא מציג תפיסת עולם הוליסטית, שלפיה הכול שלוב זה בזה. גישתו המוסרית של גולן גורסת כי אם החברה תהיה מוסרית אגב חיקוי תכונותיו הנשגבות של האל, הרי שגם המדינה תשגשג דרך הלחימה בשחיתות. החברה המוסרית תהיה בסיס למדינה ולגופיה. החברה המוסרית היא אותה חברה שמאמצת את מידותיו של האל, כפי שהן משתקפות בקוראן. ההומניזם ימנע טרור, האהבה תבטא שלמות אנושית, כשהאהבה לאל מעל הכול, הסליחה והצניעות יאפיינו התנהגויות שחשוב שיהיו מנת חלקם של מנהיגי המדינה, ושמירת הלשון והסודיות יסייעו לביטחון המדינה. הסובלנות תסייע לקבל את השונה, והדיאלוג יהיה תרופת מנע לטרור הגלובלי, אך הוא יוכל להתקיים רק אם החברה תהיה מוסרית מספיק כדי לקיימו. במילים אחרות, כל התנהגות אישית מקבלת אצל גולן משמעות גלובלית, חברתית או מדינית. לפי זה, אם הפרט ישמור על מוסריותו, תהיה החברה שוויונית וצודקת יותר והממשל יהיה נקי כפיים וינהיג את המדינה ביושר ונאמנות. בתיאוריה של גולן כל אלה קשורים זה בזה, כיוון שהדמוקרטיה היא חלק בלתי נפרד מהאסלאם, ובעיקר מזה הטורקי. האסלאם הטורקי מתון מעצם הגדרתו בשל הזהות העוסמאנית-טורקית וההיסטוריה האנטולית. טורקיה היא אולי המדינה היחידה שבה אדם יכול להיות מוסלמי אדוק וחופשי באותה נשימה, ועל רקע זה באה ההבחנה בין האסלאם הטורקי לבין זה שבמדינות ערב. במילים אחרות, גולן בעצם הכניס את הדת ב"דלת האחורית" של חיי היום-יום על כל היבטיהם. הדת אמורה לבוא לידי ביטוי בכל תחומי החיים, כיוון שבסופו של דבר היא מקור הכוח האמיתי לכל אלה והיא המאפשרת להם להתקיים.

התפיסה השוויונית של גולן היא חלק מכך; התנועה של גולן נעה בין האליטות החילוניות לשכבות העם החלשות והמסורתיות. הפעילות הציבורית של התנועה כוללת מגעים עם אנשי מדע, שחקנים, אנשי צבא, אנשי עסקים, פוליטיקאים, ליברלים ואתאיסטים. התמיכה הגדולה שהתנועה זוכה לה נעדרת לפיכך כל הגדרות אינטלקטואליות, דתיות, מעמדיות, תעסוקתיות וכיוצא בזה. התמיכה בגולן מגיעה מכל קצות החברה. בהציעה חלופה לפונדמנטליזם הדתי המוכר בטורקיה, ובייחוד אל מול האסלאם הפוליטי של מפלגת הרווחה, אין זה פלא שהתנועה זוכה לאהדה. סיבה נוספת לאהדה זו היא החשיבות שמעניק גולן

לטקסט הדתי, לנגישות של כל מוסלמי באשר הוא למקורותיו הרוחניים, ולא לאנשים או למדריכים הרוחניים שאמורים לתווך בין הטקסט למאמין. על פני השטח אין זה נראה כאילו גולן מבקש להפיץ את האסלאם באמצעות הדיאלוג, אבל סביר מאוד להניח שהוא מבין שככל שמתקיימים דיונים רבים יותר בנושא הדיאלוג, האסלאם תופס מקום של כבוד וזוכה ל"יחסי ציבור" נרחבים יותר מאשר היה מקבל לולא עלה נושא הדיאלוג.

מבחינת התפתחות התנועה, יש לציין כי גולן אינו שיח' או מנהיג דת מסורתית כפי שהיה מוכר בהיסטוריה העוסמאנית-טורקית עד כה. גולן בהחלט יצר, גם אם בעקיפין, סוג חדש של מנהיג דתי, של הוג'ה. סוג זה מבטא הבנה פסיכולוגית בתקשורת ההמונים, שימוש בקסם אישי-טבעי רב, שימוש בהעברת מסרים שכלתניים באמצעים רגשיים, אי-תלות באחרים, אינטלקטואליות וידע דתי מעמיק. אין זה מן הנמנע כי גולן הפך, אולי בעל כורחו, למנהיג רוחני בסגנון התנועות הרוחניות של ה"ניו-אייג". הדגשת ערכים אוניברסליים של רוחניות ואהבה מעמידה את התנועה של גולן בשורה אחת עם תנועות רוחניות "ניו-אייג'יות" אחרות. אפילו עטיפות הספרים שהתנועה מוציאה לאור, ובכלל זה ספריו של גולן, מעוצבות וכוללות מוטיבים דוגמת עטיפותיהם של ספרי "ניו-אייג'" ידועים. היותו של גולן אקטיביסט, המקבל אחריות למעשיו בכל התחומים, כולל בעניין המשפט התלוי ועומד נגדו, הופכת את תנועתו לאטרקטיבית אפילו יותר. התמודדותו עם הטכנולוגיה ועם אתגרי הזמן, בניגוד לאסקפיזם המתגלה לפעמים אצל מנהיגים אחרים, היא עילה נוספת להיסחפות אחריו. בהתאם לגישה ההוליסטית של גולן, האקטיביזם שלו בא לידי ביטוי לא רק בנושא החינוך, אלא גם ובעיקר בנושא הדיאלוג: גולן לוקח חלק פעיל ברשת גדולה של פעילות בין-דתית בין-לאומית ואינו מטיף מרחוק באמצעות כתביו. כל זה מעלה את ערכה של התנועה ומחזק את מעמדו של גולן כמנהיגה.

ניתן להגדיר, לסיכום, את פעילות התנועה כך:

מטרת התנועה: יצירת חברה צודקת ומוסרית, אגב פנייה אל הדור הצעיר, עתידה של טורקיה, הדור שייצג בעתיד את טורקיה ואת הישגיה הרוחניים-המוסריים בעולם. מטרה נוספת של התנועה היא יצירת תדמית חיובית לאסלאם בכלל ולאסלאם הטורקי בפרט, וכן לתנועה עצמה, ראשיה ומנהיגה בראש כולם.

יחסי-הפנים של התנועה: ארגוני הסיוע והצדקה ובעיקר המוסדות החינוכיים של התנועה, המדגישים פעילות מדעית והצטיינות אקדמית, הם הפונים לתוככי החברה הטורקית, כדי ליצור בטורקיה עצמה חברה המושתתת על צדק, רוח ואנטי-מטריאליזם.

יחסי-החוץ של התנועה: נושאי הסובלנות והדיאלוג הם נושאי הדגל של

התנועה מחוץ לטורקיה. הם הנושאים שבעזרתם פותחים חברי התנועה דלתות בארצות הברית בפרט ובעולם בכלל. הם גם העילה לחשיפת התנועה ומטרותיה בעולם. כמו כן, גולן סבור כי הארצות הפוסט-סובייטיות של מרכז אסיה משמשות קרקע נוחה להפצת הזהות הטורקית, ולכן הן מקבלות מקום מיוחד בסדר היום הגולני.

כלי העבודה: התקשורת. לא לחינם בחרה התנועה לרכוש עיתונים ורשתות תקשורת וטלוויזיה ועוד, שכן תפקיד התקשורת, לדידם של חברי התנועה, הוא להפיץ בכל העולם את כל הנזכר לעיל.

הכוח המניע: הכוח המאפשר לכל הכלים להשתלב יחד ולשגשג הוא המוסדות הפיננסיים של התנועה, כולל ה"שירות" והצדקה מצד חבריה.

על אף כל הנאמר לעיל, אין בכך כדי לתת הסבר הולם לעוצמתה של התנועה, לפחות עד 2016. מהן אפוא הסיבות לעלייתה של הקהילה הגולנית? תחילת פעילותה של התנועה הייתה כקבוצה קטנה ללימוד כתביו של נורסי. נראה כי לא הייתה לגולן כל כוונה לייסד תנועה רחבה ובעלת עוצמה ברמות שאליהן הגיעה היום. גולן עצמו, באורחות חייו ובהיסטוריה האישית-פרטית שלו, לא הראה כל סימן לשאיפה למנהיגות. הוא חשב להקדיש את עצמו לחיי רוח ודת צנועים ואולי אף סגפניים ולא ביקש ליצור תנועה רוחנית או חברתית כלל וכלל. במשך הזמן, כשדמותו הכריזמטית כל כך משכה אליה תלמידים ונאמנים, וכן כתוצאה של תהליכי התפתחות פנימיים, צמחה התנועה למה שהיא היום. התהליך של היציאה לזירה הציבורית והקבלה החברתית היה הדרגתי ונבנה על בסיס רחב.

אם כן, מה הגורמים לפופולריות שהתנועה זוכה לה בטורקיה ומחוצה לה? ראשית, התנועה של גולן, גם אם עניין זה מוכחש בתוקף, נשענת על התנועה הנורג'ואית. השפעת הרעיונות ביחס ללאום כמו גם היחס למערב ברורה. התנועה של גולן שואבת מהפופולריות של תנועת הנורג'ו ומשתמשת בה, אלא שהיא "משדרגת" את התנועה ומתאימה אותה למאות העשרים והעשרים ואחת. על השפעה זו ניתן ללמוד גם מן העבר האחר של המתרס, מהתנגדותם של חברי תנועת הנורג'ו על סעיפיה לגולן ולתנועתו. לולא נוצר הרושם שגולן מנסה באופן כלשהו לתפוס את מקומו של נורסי, לא הייתה ההתנגדות עולה. גולן שאב מנורסי גם את העיקרון שלפיו בחיי היום-יום יש לשים דגש בביסוס האמונה ולא במסדר, כלומר יותר ברוח ופחות במעש. בשל כך יכלו אנשי עסקים לקחת חלק בפעילות של מוסדות התנועה ולהגדיל את הונום במידה זו או אחרת, אפילו ללא כל עניין בדת.

שנית, גולן לא ביקש להשפיע על מגזרים או קבוצות דתיות אחרות בחברה. הוא לא התחרה בתנועות אסלאמיות אחרות, אלא ביקש להתערות בתוך החברה

החילונית דווקא. מבחינה זו, איש לא הפריע לו והוא לא הפריע לאיש. לאמיתו של דבר, גולן גייס נישה חדשה, שלא הייתה מוכרת בהיסטוריה של טורקיה עד ניסיונו הוא.

שלישית, גולן, שהוא כאמור איש כריזמטי לכל הדעות, נתפס כמנהיג רוחני מאוד מחד גיסא, ומנהיג אסלאמי מודרני המדבר בשבח החילוניות, מאידך גיסא. עובדה זו הקלה על דמויות מפורסמות רבות בטורקיה, וביניהן פוליטיקאים, שחקנים, אנשי ספורט, תקשורת ורוח, לחסות בצלו, או לכל הפחות להביע תמיכה ולקחת חלק בפעילות התנועה. אין ספק שרבים מהדבקים בו לא היו בעלי ניסיון דתי עם מנהיגים אחרים, והחלופה הגולנית דיברה אל לבם, אולי משום שלא נזקקו לביצוע שינוי מהותי בחייהם. יתרה מכך, רבים מחברי התנועה תופסים את גולן כאב ביולוגי, לאו דווקא רוחני. כשאחד מאנשי התנועה נשאל על ידי הנדריק מדוע הוא נוסע תכופות לארצות הברית לבקר את גולן, הוא השיב בשאלה: "האם אינך מתגעגע להוריך?"¹

רביעית, גולן אינו יוצא נגד המדינה או מוסדותיה ואף מעודד שירות צבאי. הוא בעל השקפה לאומית, ופעילותו הרבה במרכז אסיה וברחבי העולם מחזקת את מעמדה של טורקיה בעולם כמעצמה אזורית שבדרך. לא רק עניין האסלאם המתון שאת מסרו נושא גולן, אלא גם התרבות והשפה הטורקית הן שנחשפות הודות לפעילות תנועתו.

לאמיתו של דבר, גולן עונה על כל הכללים הכמאליסטיים למעט אחד – עובדת היותו דתי. בשנים האחרונות הולכים וגוברים קולות הבאים חשבון עם אטאטורק והרפורמות שלו, במיוחד בכל הקשור לענייני הדת. ההצלחה של ה-AKP, מפלגתו של ארדואן, כל מערכות הבחירות בטורקיה מאז 2002, על אף מחאת השמאל שקיים מצעדי ענק בכל הערים הגדולות במערכות הראשונות, מוכיחה, אולי, את נכונותה של החברה הטורקית להפנים מסרים חדשים בכל הנוגע לעתידה כמדינה חילונית. ייתכן שיש בכך משום יצירת דרך חדשה, דרך ביניים, המאפשרת סלילת נתיב שאיננו רק שחור-לבן, שאיננו רק דת או מדינה. השילוב החדש שגולן עושה בין כמאליזם לדת, אשר נראה בלתי אפשרי בעבר, צבר לו מעריצים רבים ונתן מענה לכל המחנות. אלו שהם דתיים אך אינם רוצים לוותר על עקרונות הדמוקרטיה מחד גיסא, ומאידך גיסא החילונים בטורקיה, המאמינים בחופש דת, או כאלו שחוששים מהתגברות האסלאם ולכן חושבים שהתנועה של גולן היא הרע במיעוטו, הם שיהוו את בסיס התמיכה בתנועה של גולן. ייתכן שעלייתה לשלטון של מפלגת ה-AKP חיזקה את הדיון בטענה שלפיה הדתיים בטורקיה

מופלים לא אחת לרעה. אם אדם דתי אינו יכול לשמש בתפקיד ממשלתי רק בשל היותו דתי, הרי שקיימת בטורקיה אפליה בת עשרות שנים; אולי עכשיו יתברר כי אפשר לוותר על אפליה זו מבלי לוותר על העקרונות הכמאליסטיים של אטאיזם, לאומיות וחילוניות, שיקבלו פרשנות חדשה.

אחת הבעיות המרכזיות שהעלה הפטריארך הארמני, מסרופ השני, בריאיון שערכתי עמו, הייתה שהסמכות הדתית בטורקיה היום, כלומר ראש המנהל לענייני דת, הוא איש אקדמיה הנושא בתואר "פרופסור לתיאולוגיה"², ואינו איש דת במובן המקובל והמסורתי של התואר. תופעה זו גוררת אתה לא אחת התמרמרות, חילוקי דעות ואי-הבנות בנוגע לקשר שבין המדינה ובין אנשי הדת, ובמיוחד אנשי דתות המיעוטים בטורקיה. כאן באה התנועה של גולן ויוצרת לא רק סינתזה חדשה ומוצלחת יותר, המעניקה לדת מקום של כבוד אגב שילובה במערכת דמוקרטית, סובלנית ומעודדת פלורליזם מחשבתי ודתי, אלא גם אינה רק סינתזה חדשה ומוצלחת יותר, המעניקה לדת מקום של כבוד אגב שילובה במערכת דמוקרטית, סובלנית ומעודדת פלורליזם מחשבתי ודתי, אלא גם אינה מבקשת ליצור כל תחליף לכמאליזם או למשטר הדמוקרטי בטורקיה (בניגוד לניסיונות בהיסטוריה הטורקית ליצור סינתזות, כמו למשל קבוצת ה"איידינלר אוג'אי" – חוג המשכילים Aydınlar Ocağı – שניסתה ליצור סינתזה בין לאומיות לאסלאם בטורקיה של שנות השמונים).

בהמשך ליסוד הדתי המאפיין את התנועה, ניתן לומר כי גורם חשוב נוסף הוא אי-יכולתה של אנקרה להתחרות בפרשנויות של איראן וסעודיה לאסלאם. בהקשר זה התנועה של גולן יוצרת פרשנות חדשה ומקורית לאסלאם. הפתרון של גולן הוא פתרון נוח: החלפת סדר היום המוסלמי הקיצוני בסדר יום שיש בו אדיקות אך גם מתינות דתית, ויחד עם זאת הוא משולב ביסודות טורקיים ולאומיים. הכיצד? ראשית, התנועה יצרה ראייה חדשה של האסלאם ה"עכשווי", ראייה המציעה מערכת של אפשרויות שלפיהן ניתן להיות גם מוסלמי וגם מודרני, אירופי ומוסלמי, מוסלמי וטורקי – זהות לאומית המחברת סמלים לאומיים (טורקי-עוסמאני) ודתיים (אסלאם סוני); שנית, התנועה אימצה את הדיון הגלובלי בזכויות אדם; שלישית, התנועה מעודדת את האוכלוסייה הטורקית לקחת חלק פעיל בבניית טורקיה חדשה ועוצמתית.

סיבה נוספת להצלחתה של התנועה הגולנית קשורה לאימפריית בתי הספר של התנועה, אותם בתי ספר שגרפו תמיכה מצד פוליטיקאים טורקים רבים. בתי הספר, שנוסדו, ככל הנראה, בהתאם לעיקרון של נורסי הקשור בהרמוניה בין דת

2 משרת ראש המנהל ניתנת תמיד לבעל דוקטור לתיאולוגיה מאחת האוניברסיטאות בטורקיה, לרוב אוניברסיטת אנקרה. משרה זו ניתנה מאז הקמתו של המנהל לאיש אקדמיה המתמחה בלימודי דת ולא לאדם המכהן כאיש דת, כדי לדאוג לשליטה ופיקוח של המדינה על הדת.

למדע, נחשבים עד היום מוצלחים מאוד ואף יוקרתיים. בתי הספר הללו הם גם כלי להפצת ה"בשורה הטורקית" הנזכרת לעיל, ולפיכך עושים שירות לכל טורקי באשר הוא. בין היתר, מדי בוקר מדוקלם שם ההמנון על ידי ילדי טורקיה. בתי הספר הללו זכו לתמיכה כיוון שהם מבטאים שאיפה טורקית לשליטה אזונית ולהרחבת היסוד הטורקי המשותף לטורקיה ולארצות הפוסט-סובייטיות. עם זאת, בתי הספר של גולן כיום מפוזרים בכל רחבי העולם ולא רק במרכז אסיה.³

הצלחת התנועה קשורה גם בפתחותה של הקהילה הגולנית כלפי כולם. אף אני התקבלתי בזרועות פתוחות, ולא נחסכו מאמצים לסייע לי ולקשר ביני לבין גורמים הקשורים בתנועה. די אם אציין כי הוסיין קארא, אחד מעוזריו הקרובים ביותר של גולן, נשלח לשוחח עמי בשליחות ישירה של גולן. כמו כן, גולן עצמו הסכים להתראיין לעבודת הדוקטורט שהיא הבסיס לספר זה. כל זה הוא חלק ממדיניות התנועה להיות פתוחים ונגישים לכול. בניגוד גמור לכך, אנשי ממשל ואדמיניסטרציה הקשורים בממשלת טורקיה, חלקם משרתים בישראל, סירבו, לאורך שנים, להתייחס לנושא הגולני באופן רשמי.

הנושא המרכזי הקשור בתנועה הוא עניין הדיאלוג. התנועה של גולן מבקשת ליצור שינוי באמצעות הדיאלוג. הדיאלוג הוא כאמור התופעה המייחדת את תנועתו של גולן משאר תנועות הנורג'ו ומאידיאולוגיות המשלכות דת ומדינה בהיסטוריה הטורקית או העוסמאנית. הדיאלוג הוא נושא המפתח של התנועה, בעיקר מחוץ לטורקיה אך גם בטורקיה עצמה. התנועה אף הקימה מרכז פעיל מאוד לדיאלוג בין-דתי ומקיימת פעמים אחדות בשנה מספר לא מבוטל של כנסים בין-לאומיים, שגולן משמש כנושא המרכזי של ההרצאות המתקיימות בהם. אין זה מן הנמנע שהדיאלוג היה תכסיס פוליטי שסייע לתנועה לבוא למקומות שהיו סגורים בפני אנשיה עד כה, ואף פתח אותה לזירה הציבורית. הדיאלוג הוא שיצר כרטיס ביקור חברתי-דתי לתנועה בקרב החברה הטורקית, כך שיותר מששימש את מושאי הדיאלוג, שימש את נושאיו. זוהי אחת הסיבות שבעטיין התנועה מתקשה לשכנע את כולם, אך במיוחד את הצבא.

אולי זהו המקום להזכיר כי אטאטורק לא היה בהכרח אתאיסט ולא נלחם בדת, אלא ביקש לקעקע את מעמדה במרחב הציבורי בקרב החברה העוסמאנית המתחדשת-הטורקית. ניתן היה לחשוב שהגיעה השעה להתקדם הלאה: אטאטורק ביקש לקעקע את מעמד הדת כשזו נגעה בכל תחומי החיים האפשריים של הטורקי; כעת, כשהמשימה הושלמה באופן יחסי, ייתכן שיש מקום ללכת

3 יצחק אלטון סיפר בריאיון עמו על כנס שנערך זמן קצר לפני כן, שבו הופיעו ילדים מכל רחבי העולם, שטורקית אינה שפת אמם, ואשר נשאו הרצאות בשפה זו ברמה גבוהה מאוד.

צעד נוסף. מכיוון שהחברה נתפסה כיציבה ונראה שעקרונות הכמאליזם הופנמו, אפשר היה לשלב בהדרגה את הדת בחיים, או לכל הפחות להעניק לאוהזים באמונה דתית את החופש לשלב את הדת בחייהם. אף על פי שנושא כיסוי הראש בטורקיה אינו יורד מהכותרות, יש קבוצות חילוניות לחלוטין הקוראות להתיר את ההחלטה בדבר כיסוי הראש לנשים עצמן, מבלי לכפות עליהן חילוניות. אם כן, בכל הנוגע לטורקיה, גולן הציג מודל חדש. בניגוד למחקרים העוסקים בתנועה של גולן (טוראם למשל), הקוראים לשילוב חברה חילונית בשלטון מסורתי, מחקר זה גורס כי התנועה הגולנית מנסה לשלב בין חברה מסורתית לשלטון חילוני. במילים אחרות, הערכים הדתיים-מוסריים-חברתיים חייבים להיות מנת חלקה של החברה ולא של השלטון (למשל, ה-AKP); השינוי צריך לבוא מהחברה ולא מהשלטון, וההנחה היא שחברה מוסרית תוביל גם לשלטון דומה. עניין זה עולה בקנה אחד גם עם הצהרתו של גולן בדבר התרחקותו מפוליטיקה. עם זאת, התנועה מוכיחה כי החברה הטורקית עדיין איננה מוכנה לוותר על עקרון החילוניות והיא נותרה חשדנית כלפי כל תנועה, על אחת כמה וכמה תנועה ש"מדברת" בשפתה שלה (מדע, השכלה, חבירה לערכי המערב וכיוצא בזה). הניסיון הגולני מוכיח שאין מקום של ממש להתרחבותן של תנועות דתיות בטורקיה, ובמיוחד לא כאלה ש"חורגות" מהשיח הדתי ה"נורמטיבי", המקובל. אפשר שיהיו מפלגות דתיות או שלטון בעל אוריינטציה דתית, אבל שונה מכך, ואולי גרועה פי כמה, היא האפשרות שתהיה תנועה דתית בעלת השפעה מבפנים. התנועה של גולן היא גם ההוכחה לכך שערכי הכמאליזם לא נספגו במלואם בחברה הטורקית ואף הוגדרו בה מחדש בשנים האחרונות, ובכל זאת, ההגדרות החדשות אינן יכולות להכיל תנועה דתית, גם לא את זו של גולן.

תנועות של גולן היא דוגמה מוצלחת לתנועה אזרחית אסלאמית בהקשר הגלובלי. גולן ממשיך מסורת סופית ארוכה, הפונה אל הצרכים הרוחניים של האנשים, מחנכת את ההמונים ומספקת יציבות כלשהי בזמני מבוכה. התנועה נותנת מענה לבלבול בין דת למדינה ומעניקה יציבות חברתית בתקופות שבהן זו אינה קיימת. גולן גם אינו רואה את עצמו כמנהיג אולטימטיבי, להפך, הוא רוצה להתאים את תנועתו לחברה ולענות על צרכיה גם ללא קשר אליו. כך, כשנשאל מה יהא על עתיד התנועה לאחר מותו, השיב כי לא יקום מנהיג אחר, שכן התנועה אינה תלויה באדם אחד. אין ארגון שיהיה צורך לחלקו לסניפים וגם אין מנהיגות כדי להילחם עליה. הערכים הדתיים והלאומיים אין מקורם בפרטים, ולכן קיומם או המשכם אינם תלויים באנשים מסוימים. במילים אחרות, התנועה תמשיך להתקיים גם ללא גולן, כיוון שעצם קיומה או מטרתה אינם תלויים בו. הניסיון של גולן לעצב ולהראות "אסלאם אחר" בטורקיה לא צלח בה את ההתנגדות

החילונית מחד גיסא והדתית-מסורתית מאידך גיסא. החילונים, ראו בגולן איום על שלומה של החילוניות, והדתיים ראו בו אתגר או אפילו מכשול לחיי הדת בטורקיה. ייתכן שההתנגדות לגולן הייתה בשל התנגדות כללית לקבוצות דתיות מצד החילונים והתנגדות לתנועה חדשה בעלת עקרונות משולבים בטורקיה מצד הדתיים, אבל סביר יותר להניח שההתנגדות הייתה בעיקר על רקע הצלחתה הכלכלית והכללית (איוש משרות מפתח, למשל) של התנועה של גולן בטורקיה ומחוצה לה. ניסיון ההפיכה וההאשמה של גולן בכך סייעו מאוד להוקעת התנועה וירידת מעמדה בטורקיה, עובדה שבוודאי שירתה את מתנגדי גולן משני עברי המתרס. יאווז טוען כי התנועה הייתה אסלמיסטית מדי ושמרנית מדי עבור סוציאל-דמוקרטים והצבא החילוני, ליברלית ופרו-אמריקאית מדי לאסלמיסטים, לאומנית מדי לכורדים, סונית-חנפית מדי לאלוים ועולמית וגלובלית מדי עבור המוסלמים מהמסדרים הסופיים.⁴

הנדריק, מתומכי התנועה, כתב בספרו, שהתפרסם בשנת 2013,⁵ כי עתידה של התנועה של גולן תלוי בעתידה של טורקיה, בהיותה כוח אזורי עולה. אף על פי שאין מדובר בתנועה פוליטית, לדבריו, התנועה של גולן נתפסה כשחקן הפוליטי החשוב ביותר של טורקיה וכתוצר של הגלובליזציה של טורקיה. ניתן לומר, בהמשך לכך, שהתנועה של גולן היא מיקרוקוסמוס של החברה הטורקית. גם כשהשיח בטורקיה היה על אחדות דתית ומאבק בחילוניות, הקבוצה של גולן נטשה את השורות והציגה שיח אחר משלה. על כך היא שילמה מחיר גבוה, אבל גם הציבה מראה מול החברה הטורקית והציגה אותה באור לא לגמרי חיובי. התנועה הצליחה לחשוף ולעורר את הפילוגים השונים בחברה הטורקית, הן ביחס אליה והן ביחס לדת בכלל. גם לאחר שהודרה מהפעילות בזירה הציבורית בטורקיה, היא עדיין מותירה אחריה את החברה הטורקית השסועה, המדממת, שעדיין מתמודדת בסוגיות אינסופיות בנושאי דת ומדינה, דת ולאום ובעיות מיעוטים, אתניים ודתיים.

לדברי איהסאן ילמאז,⁶ הצלחתה של AKP בבחירות בטורקיה תלויה בהצלחת התנועה של גולן. אף על פי שמדובר בתנועה לא פוליטית, התנועה של גולן רואה את עצמה ככוח המניע מאחורי ההצלחה של AKP וכסוכן העיקרי של טרנספורמציה של האקטיביזם האסלאמי-טורקי באופן כללי. ילמאז גורס כי בתי הספר של גולן ותורותיו המופצות בתקשורת הם שמאפשרים להצמיח דור חדש של אנשי

Yavuz, *Toward and Islamic Enlightenment*: 241 4

Hendrick, *Gülen: The Ambiguous Politics of Market Islam*: 241 5

שם: 238. 6

AKP, אבל ניסיון ההפיכה בפרט והחיכוך בין גולן ל-AKP בכלל חורגים בהרבה מההסתכלות המצומצמת של חיבור ופירוד של שני כוחות, כפי שחושב ילמאז. יש לראות את ניסיון ההפיכה לא כניסיון בפני עצמו, אלא כהתנהלות הממשלה ביחס לתנועה, כיוון שממשלת טורקיה עושה כל שביכולתה כדי לחבר בין התנועה הגולנית לניסיון זה. גם אם אכן התנועה היא שעומדת מאחורי ההפיכה, הרי שההפיכה רק שירתה את הידרדרות היחסים בין שני הכוחות הללו והממשלה ביקשה לשים קץ לתנועה של גולן, וזאת לא רק בשל ניסיון ההפיכה. לאמיתו של דבר, ייתכן שניסיון ההפיכה, שהשפיע על גורלה של כל טורקיה, היה בגדר מאבק אישי בין שני מנהיגים או שני כוחות, מאבק שחרג מהרמה האישית וכאמור הפך לחלק מההיסטוריה של טורקיה כולה. ואולם, הקונפליקט הזה חוצה גבולות: הן גבולות גיאוגרפיים, בגלל השאלה "מי עמד מאחורי ההפיכה", הסגרתו של גולן לטורקיה על ידי ארצות הברית והצבת טורקיה מצד אחד ומדינות המערב מצד אחר בעניין של גולן, והן הגבולות של הגדרת הכוחות, כלומר אין מדובר כאן ב-AKP מול התנועה של גולן, אלא שבסכמה הזו של המאבק נמצא כל מאבק בין כל תנועה דתית לכל תנועה פוליטית. למסגרת הזו נכנס האסלאם הפוליטי על ענפיו השונים ועל מגוון דרכי פעילותו – בין שבמפלגות גלויות ובין שבאמצעות הצבת אנשים מאמינים במשרות מפתח בשירות המדינה. היחסים הללו, בין שני כוחות גנריים אלה, הם שצריכים להמשיך ולהיחקר. התנועה של גולן הפכה למקרה בוחן של יחסי דת ומדינה, וכאשר הדינמיקה של התנועה תהיה מובנת, אפשר יהיה גם לחזות התנהלויות של תנועות דומות בעתיד.

בשנים שלאחר ניסיון ההפיכה הושמה התנועה הגולנית תחת מצור בטורקיה, ולפיכך אפשר ללא ספק להגדירה "תנועה בגלות", וזאת לא רק בשל הימצאות מנהיגה בארצות הברית. כך, מתנועה בעלת תודעה לאומית היא הפכה בעל כורחה לתנועה שתצטרך בשנים הבאות להפוך לתנועה בין-לאומית שבסיסה יהיו מחוץ לטורקיה, ואולי אף תצטרך להקים את סניפיה במדינות השונות שבהן תמשיך להתפתח. עיתונאי סאבאָה, מהמט בארלאס (Barlas), התייחס למשפטו של גולן ובעקבותיו לעצם שהותו בגלות בצורה שמבהירה את חשיבותו של גולן לטורקיה: "גם נאזים היקמט (Hikmet) נכלא בשנות הארבעים. כעת הוא נחשב למשורר הגדול ביותר בטורקיה. כרגע, גולן מהסס לשוב הביתה, אך מי יודע איך ההיסטוריה תזכור אותו [...]".⁷